

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

БЕЛЬДІЙ Оксана Вячеславівна

УДК 27-528-276.63:535.6

СИМВОЛІКА КОЛЬОРУ В РЕЛІГІЙНИХ КУЛЬТУРАХ

Спеціальність 09.00.11 – релігієзнавство

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі богослов'я та релігієзнавства Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філософських наук, доцент
ДОРОГА Алла Євгенівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
професор кафедри етики та естетики

Офіційні опоненти: доктор філософських наук
АНГЕЛОВА Ангеліна Олегівна,
Київський національний університет театру, кіно і
телебачення ім. І. Карпенка-Карого,
доцент кафедри театрознавства

кандидат філософських наук, доцент
САРАПІН Олександр Васильович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри релігієзнавства

Захист відбудеться 28 травня 2019 року о 14:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.21 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ–30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ–30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 26 квітня 2019 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. Б. Остащук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В світлі пошуку нових методологічних підходів до вивчення феномену релігії, її візуально-матеріальний вимір пропонується розглядати як символічне вираження інтенцій, смислів, що детермінуються як релігійні окремими особистостями чи спільнотами. Кілька останніх десятиліть демонструють зосередженість уваги дослідників (Т. ван Баарен, Н. Смарт) на аналітиці матеріальних проявів релігії в культурній сфері, що, в свою чергу, актуалізувало коло питань, пов'язане з проблемами тілесності, гендерного символізму, досвіду чуттєвого та візуального в релігії. У зв'язку з цим, зростає інтерес до феномену кольору, що різнопланово розгортається в площині релігійних культур. Причому, зацікавленість викликають не лише його експресивний потенціал та психологічний вплив, але й семантика репрезентованих смислів.

Попри те, що інтерпретація кольору завжди є контекстуально обумовленою, колір залишається одним із універсальних символів людства. Будучи невід'ємною частиною видимого світу, як і багато століть тому, колір привертає увагу людини, що є "вплетеною" в тканину феноменального світу й у такий спосіб пов'язаною зі світом, Іншим, минулим, майбутнім "невидимими інтенціональними нитками". Фізичні прояви кольору, його психологічний вплив та символічні виміри є предметом наукового інтересу представників різних галузей знання.

Незважаючи на значний масив дослідницьких робіт, присвячених символіці кольору в окремих релігіях, кольоровому аспекту релігійного мистецтва, культової атрибутики та архітектури, бракує цілісного підходу до аналізу феномену кольору в релігії, що дозволив би узгодити та систематизувати різногалузеві набутки з даної теми. Потреба в загальній теоретичній моделі та комплексі методологічних підходів для розв'язання вищезазначеної проблеми з необхідністю вимагає звернення до філософської царини. Перспективною, в цьому відношенні, є феноменологічна філософія у різних її варіаціях: екзистенціальна феноменологія, класична, герменевтична феноменологія релігії, "неофеноменологія" релігії. Послугуючись напрацюваннями Ж. Ваарденбурга, М. Мерло-Понті, М. Еліаде, дисертант мав на меті прояснити світоглядні підвалини символіки кольору в релігійних культурах та здійснити експлікацію релігійних смислів в культурологічній символіці кольору.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах наукових досліджень кафедри культурології «Дослідження проблем гуманітарних наук», що входить до Тематичного плану науково-дослідної роботи Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, який затверджений Вченою Радою НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол №5 від 22 грудня 2006 року) та комплексної наукової програми НПУ імені М. П. Драгоманова «Актуальні проблеми розвитку духовної культури України». Окрім того, дана робота виконується у межах науково-дослідної теми кафедри культурології «Сертифікатні програми як складова в системі підготовки науково-педагогічних кадрів» № 8/10-11.

Мета дисертаційного дослідження впливає з актуальності теми і полягає у здійсненні комплексного релігієзнавчого аналізу теоретичного підґрунтя та практичних проявів компоненти кольору в символічному вимірі релігійних культур.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання наступних **завдань**:

- обґрунтувати методологічні засади дослідження символіки кольору в контексті гуманітарної парадигми пізнання;
- визначити релігієзнавчий аспект дослідження символіки кольору в досвіді символізуючої діяльності людини та виокремити функціональні рівні виявлення символіки кольору в релігійних культурах;
- охарактеризувати семантичне смисловантаження кольоросимволів та розкрити релігійні конотації кольорономінацій на вербально-текстуальному рівні функціонування;
- здійснити аналіз зображувального рівня функціонування символіки кольору;
- розкрити специфіку інтерпретації символіки кольору у релігійних практиках;
- проаналізувати екстравертивні вияви кольоровжитку та інтровертивні прояви переживання кольору в релігійних практиках.

Об'єкт дослідження – феномен кольору в релігії.

Предмет дослідження – символіка кольору в релігійних культурах.

Методи дослідження. Своєрідністю і багатогранністю феномена кольору взагалі, а також багатоплановістю виявів символіки кольору у релігійних культурах зокрема, пояснюється різноманітність методологічної бази дисертаційної роботи. У даному міждисциплінарному дослідженні ми керувались загальнонауковими методами аналітичним, аналогії, індукції, дедукції, а також принципами об'єктивності, світоглядного плюралізму, позаконфесіональності та толерантності. Цінними для аналізу природи походження та метафізики кольору були твори Аристотеля, Е. Бенца, І.-В. Гете, Р. Гроссетеста, Діонісія Ареопагіта, О. Ісаєва, О. Лосєва, Платона, П. Флоренського. Тему символізації кольору, яка бере початок у метафізиці світла, розвинуто на основі праць Б. Базими, І. Іттена, М. Пастуро. Експлікацію релігійних конотацій культурологічної символіки кольору окремих етносів, державних утворень дисертант здійснила, базуючись на роботах Я. Балєки, Я. Обухова, М. Серова.

При встановленні методологічних засад дисертаційної роботи автор послуговувався аналітичним та антропологічним методами. Філософсько-теоретичним підґрунтям розгляду проблеми інтерпретації символіки кольору в релігії слугував науковий доробок М. Мерло-Понті. Звернення до герменевтичного підходу надало можливість змістити акцент з модусу пояснення на модус інтерпретації феномену кольору в релігії. Проблеми діалектики розуміння та інтерпретації, цілісності досвіду, сенсу, герменевтичне осмислення теми символів розкриваються у творах П. Рікера та А. Богачова.

Аналіз релігієзнавчого аспекту дослідження символіки кольору в досвіді символізуючої діяльності людини з необхідністю викликав потребу застосування методів та конкретних методологічних прийомів філософії релігії, дескриптивної, класичної та герменевтичної феноменології релігії, розробку яких здійснювали Є. Арінін, І. Богачевська, Ж. Ваарденбург, Д. Кірюхін, М. Коденєва, К. Колкунова, О.

Сарапін, Н. Смарт, А. Человенко. Процеси релігійної символізації в контексті людського досвіду вивчалися на базі наукових розвідок М. Еліаде, М. Єресько, Е. Ліча, М. Мінакова, А. Прилуцького, І. Остащука.

Визначення рівнів функціонування символіки кольору в релігійних культурах, аналіз кольоросимволів у релігійних традиціях здійснювались за допомогою описового, компаративістського методів та методу культурологічного аналізу. Типологічним, семіотичним методами та різними видами методу історизму (генетичний, актуалізм, порівняльно-історичне дослідження) автор послуговувався для виявлення окремих релігійних контекстів та груп символів активного кольоровжитку. Розкриття теми символіки кольору в контексті релігійних практик вимагало звернення до напрацювань К. Герасимової, М. Гімбутас, А. Голана, А. Гури, Дж. Кіддера, Л. Леві-Брюля, К. Леві-Строса, М. Луркера, А. Накорчевського, В. Тернера, Дж. Фрезера. Кольоровий аспект символіки тканин і вбрання, що логічно продовжує тему антропоморфного символізму в релігії, вивчався на основі досліджень Н. Кошубарової, Ю. Матвєєвої, О. Мухи, О. Тюліної, А. Ткаченко, С. Яценко. Кольорові метафори та кольорономінації у релігійному віровченні досліджувались у роботах Н. Бахліної, В. Кульпіної, О. Мерекіної, В. К. Роу, М. Фрумкіної, О. Южакової. Основні принципи застосування та комбінації кольорів у християнському іконописі аналізувалися на підґрунті напрацювань М. Алпатова, В. Бичкова, М. Голейзовського, А. Івінської, Л. Євсєєвої, І. Кочеткова, В. Лазарева, В. Лепакіна, В. Овсійчука, А. Овчиннікова, О. Селаса, В. Сергєєва, Є. Трубецького, Л. Філіндаш, Д. Хлебнікова, І. Язикової. Розгляд кольоросимволів у буддійській іконографії здійснювався на базі праць А. Баркової, Р. Біра, Ю. Кужель, І. Овчаренко, Є. Торчинова, М. ван дер Хорст. Твори О. Завадської, Т. Ізуцу, А. Шиманської виступили підґрунтям для аналізу особливостей далекосхідного релігійно-мистецького синкретизму.

Наукова новизна дослідження полягає у здійсненні комплексного релігієзнавчого аналізу символіки кольору в релігійних культурах і конкретизується у наступних положеннях:

Вперше:

- обґрунтовано, що кольоровий зріз релігійної символіки доцільно аналізувати у світлі феноменологічного трактування кольору. Інтерпретація кольору-якості як кольору-функції в екзистенціальній феноменології М. Мерло-Понті дозволила переосмислити цей феномен в площині релігійної культури не атрибутивно, а як невід'ємний аспект навколишнього світу, що здатний залучити людину в нове контекстуальне поле - відкриття інших вимірів на межі "видимого і невидимого". Відтак кольоропереживання стає необхідною складовою цілісного досвіду людини, конструюючи систему смислотворення та смислоперетворення;

- встановлено, що релігієзнавче осмислення кольору як складової гуманітарної парадигми пізнання акцентує увагу на смисловиражальних функціонально-специфічних властивостях кольору. На основі виокремлених та задекларованих Й. Іттеном, Б. Базімою, М. Серовим, А. Шиманською властивостей і функцій кольору в дисертації розробляється авторська модель функціонування кольору в релігійних культурах на трьох взаємопов'язаних структурних рівнях: вербально-текстуальному,

зображувальному, практичному. В контексті вербально-текстуального рівня на перший план виступає теорія кольору, розробка якої здійснюється в межах метафізики й теології кольору, та кольорова метафора як складова віровчення. Зображувальний рівень функціонування кольору дає уявлення про хроматичний вимір візуальних образів, символів, широко представлених в сакральному мистецтві окремих релігійних культур. Аналітика функціонування кольору в релігійних практиках дозволяє прояснити символіку кольорів у просторово-хронологічній взаємодії на рівні ритуалу чи на рівні внутрішнього життя релігійної свідомості.

Уточнено:

- правомірність розгляду релігії як сфери смислів, що ґрунтується на сітці основних інтенцій. Інтенції людини, що виражаються символічно, неможливо зрозуміти безпосередньо, лише шляхом інтерпретації елементів її вираження. Символічна функція кольору в релігійних культурах значною мірою обумовлена властивостями самого кольору, що зводиться врешті-решт до характеристик окремих "кольороносіїв": явища і предмети оточуючого світу, включаючи увесь спектр матеріалів для фарбувальної, ювелірної, малярської справи. Іншим визначальним фактором для символічної функції кольору є спосіб "бачення" предметних й апертурних кольорів представниками конкретної релігійної культури;

- що в досвіді символізуючої діяльності людини колір актуалізується як фізично-психологічно-смісловий феномен, який різнопланово розгортається та функціонально закріплюється в релігійній культурі, зокрема, зовнішня форма вияву кольоросимволу відстежується у релігійних практиках та сакральних зображеннях; натомість внутрішній прояв пов'язаний з його психологічними переживаннями. Своєрідною ланкою, що поєднує зовнішні прояви кольору в матеріальних релігійних артефактах та сприйняття й переживання кольору на рівні релігійної свідомості, є вербально-текстуальна форма побутування кольорової символіки, яка презентується та закріплюється в усній традиції і писемних пам'ятках релігійних традицій;

- що, на вербально-текстуальному рівні набувають актуальності інформативна і маркувальна функції кольору (репрезентована у космологічних уявленнях про структуру всесвіту) та контекст його соціальної історії (взаємовідношення практики кольоровжитку та пануючих у суспільстві релігійних уявлень; презентація дуальної та багаторівневої картини світу у численних міфологіях через контрастні зіставлення та певні кольорові комбінації; трансформаційний характер символічного навантаження кольорів, що проявляється в процесі переходу від одних релігійних вірувань та уявлень до інших);

- що колір активно використовується для творення художньо-образного виміру релігійних вірувань та уявлень. Численні приклади в історії окремих релігійних традицій та уявлень демонструють важливість експресії релігійних змістів через колір. Але способи кольоропрезентації ідей у зображеннях різняться, що простежується на прикладі явищ поліхромності і монохромності. Надання переваги одному з принципів обумовлене світоглядними настановами релігійної традиції чи конкретними доктринальними положеннями, що проявляється при репрезентації теологічних ідей в іконічному вимірі через смислову взаємодію

семантично-навантажених кольорових шарів чи через символічне змішування основних кольорів;

- що колір варто розглядати як суттєву екстравербальну компоненту релігійної комунікації та як вагому компоненту релігійних практик. Смыслові відношення між кольорами вибудовуються на загальній матриці, що передбачає дуальність світу. У розмаїтті кольорових комбінацій репрезентоване протистояння «добра» і «зла», «світла» і «морозу», «чоловічого» і «жіночого» тощо. В релігійних практиках архаїки, язичництва, а, згодом, і в практиках монотеїстичних релігій та вчень досить часто простежується усталеність певної кольорової гами, притаманної саме конкретним видам ритуалів, переважно соціально-побутового циклу. Зберігається, так би мовити, "зовнішній колорит" ритуалів попередніх вірувань та уявлень. При цьому актуалізація певних семантик кольорів та їх подальша інтерпретація залежить від зміщення аксіологічних акцентів у світоглядно-релігійних настановах конкретної спільноти, культури. Справедливість даних спостережень засвідчує наявність "священних", "божественних" кольорів, до яких відносять переважно червоний, помаранчевий, жовтий, золотий та білий кольори, що є "священими" для переважної більшості релігійних культур;

- що переживання кольору є значимими для "внутрішнього" життя релігійної свідомості та розвитку релігійної уяви. Присутність переживання колірності як такої в містичному досвіді, одкровеннях, видіннях, медитаціях свідчить про те, що колір не є зайвою атрибутивною ознакою сакральних явищ чи предметів, а є вагомою компонентою релігійного світосприйняття. Обґрунтовано, що колір відіграє важливу роль у вираженні релігійного досвіду та в образному конструюванні царини божественного.

Набуло подальшого розвитку:

- положення про те, що в архаїчних та язичницьких віруваннях колір цілком слушно розглядати як відносно самостійну символічну одиницю, що не є строго підпорядкованою світловим явищам. Розгляд символіки кольору в східних релігійних культурах на зображувальному рівні та в контексті переживань релігійної свідомості також спонукав до висновку про відсутність чіткого ієрархічного підпорядкування системи кольоросимволів у символіці світла. Водночас символіку кольору в християнській культурі, особливо в добу західноєвропейського, візантійського та руського середньовіччя, доречно розглядати крізь призму метафізики світла.

Теоретичне значення отриманих результатів. Дисертація являє собою комплексне дослідження символіки кольору у просторі релігійних культур. Положення та висновки, обґрунтовані у дисертаційному дослідженні, утворюють теоретичну основу для здійснення подальшої релігієзнавчої аналітики символіки кольору у конкретних релігійних традиціях/віруваннях. Вперше запропоновано виокремлювати рівні функціонального виявлення символіки кольору в релігійних культурах.

Практичне значення дослідження. Окрім науково-теоретичної значущості, результати дослідження мають виразне практичне застосування. Узагальнення дисертаційної роботи можуть бути використані при викладанні релігієзнавчих,

філософських та культурологічних дисциплін у вищих навчальних закладах, а також для підготовки відповідної навчально-методичної літератури.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою роботою автора. Висновки, положення наукової новизни одержані автором самостійно.

Апробація результатів дослідження систематично здійснювалася дослідницею у процесі її участі у міжнародних та всеукраїнських науково-теоретичних і науково-практичних конференціях: Міжнародна наукова конференція «Молодь у сучасному світі: філософсько-культурологічні виміри» (Київ, 26-27 березня 2009 р.), Звітна науково-практична конференція викладачів, докторантів та аспірантів Інституту філософської освіти і науки НПУ ім. М.П. Драгоманова (Київ, 5-6 лютого 2009 р.), Всеукраїнська науково-практична конференція «Візуальність в умовах культурних трансформацій» (Черкаси, 14-15 жовтня 2009 р.), VIII Міжнародна міждисциплінарна науково-практична конференція «Шевченківська весна» (Київ, 22-26 березня 2010 р.), Всеукраїнська науково-практична конференція «Культура і суспільство ХХІ століття: духовні, культурологічні, соціальні виміри» (Київ, 27-28 травня 2010 р.), Міжнародна наукова конференція «Традиція і культура. Прекрасне у духовному потенціалі людства» (Київ, 11-12 червня 2010 р.), ІХ Всероссийская молодежная научно-практическая конференция "Религия. Культура. Человек" (Владивосток, 2-5 квітня 2013 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Національне виробництво й економіка в умовах реформування: стан і перспективи інноваційного розвитку та міжрегіональної інтеграції» (Кам'янець-Подільський, 28 жовтня 2016 р.), Науково-теоретична конференція з міжнародною участю «Дискурсивний вимір сучасного мистецтва: діалог культур» (Київ, 30 листопада 2016 р.), Звітна науково-практична конференція викладачів, докторантів та аспірантів факультету філософської освіти і науки НПУ ім. М.П. Драгоманова «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету» (Київ, 15-19 травня 2017 р.), Всеукраїнська науково-теоретична конференція «Культура – текст – особистість (українські перспективи)» (Київ, 1-2 червня 2017 р.), Первый Белорусский философский конгресс «Национальная философия в глобальном мире» (Мінськ, 18-20 жовтня 2017 р.), Міжнародна наукова конференція «Теоретико-методологічні засади дослідження історичної пам'яті» (Київ, 31 травня 2018 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи представлено у п'яти статтях в українських фахових виданнях, затверджених ВАК України, одній статті в українському виданні, включеному до міжнародних наукометричних баз («Index Copernicus International», РІНЦ та електронної бібліотеки Cyberleninka), одній статті в іноземному періодичному науковому виданні, а також у десяти матеріалах наукових конференцій.

Структура дисертації. Структура дисертації обумовлена поставленою метою і завданнями. Відповідно до цього робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (414 найменувань). Обсяг основного тексту роботи становить 202 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, відображено стан її наукової розробки, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, вказується зв'язок роботи з науковими програмами та планами, розкрито теоретико-методологічні засади, наукову новизну, практичне значення результатів дослідження та дані щодо їх апробації і опублікування.

У першому розділі «**Методологічні засади філософсько-релігійнознавчого дослідження феномена кольору**» розкривається методологічне підґрунтя дослідження компоненти кольору в контексті гуманітарної парадигми пізнання.

Підрозділ 1.1 «Феномен кольору як об'єкт наукової та філософської рефлексії» окреслює основні етапи історичного становлення уявлень про колір. Зосереджено увагу на принципових підходах, класифікації методів аналізу, що в подальшому сприяло філософсько-релігійнознавчій експлікації кольору як константи релігійного сприйняття.

Продемонстровано, що перші наукові теорії кольору виникають в межах метафізичної парадигми пізнання. Теорія походження кольору від світла та темряви, започаткована Аристотелем, стала визначальною для подальшої інтерпретації світла та кольору в християнській культурі середньовічної Західної Європи, Візантії, середньовічної Русі. При визначенні кольору античний філософ не виходить з передумови світла безпосередньо, а мислить його в деякому середовищі, інобутті світла. Колір виникає внаслідок подрібнення, розчленування світла під час проходження перешкод, постає як смислова система двох сил, що буквально "змагаються" між собою. Дія світла в його інобутті при виникненні кольору мислиться динамічно, енергійно. Аристотель прагне всебічно підійти до проблеми виникнення кольору. В одній з перших наукових теорій колір постає перед нами як двопланова предметність, в якій світло стало деякою вираженою предметністю завдяки участі у феномені кольору "прозорого середовища". Саме світло у вказаній теорії також набуває рис рельєфності а не площинності.

Послугуючись напрацюваннями Аристотеля, І.-В. Гете закладає підвалини для подальшого філософського й, зокрема, феноменологічного осягнення кольору. Перевага теорії кольору Гете полягає в тому, що дослідник не відокремлює функції ока, кольоровий вимір світу та вплив кольору на психо-емоціональному рівні в єдиному досвіді переживання кольору. Колір, з точки зору Гете, являє собою динамічне явище, що перебуває в постійному розвитку. На відміну від світла, що із загальною байдужістю являє нам себе та предмети, створюючи враження незначимої присутності, колір завжди постає специфічним і характерним. Де є барва, на глибоке переконання Гете, там вже присутня значимість, вираження, ставлення, сенс, означення певної позиції. Барва не просто суб'єктивно сприймається людиною, а переживається нею в досвіді, що опосередковує суб'єкт-об'єктні відношення. Результати численних дослідів та спостережень дозволяють Гете вибудувати перехід між фізикою та метафізикою кольору, акцентуючи увагу на унікальній виражальній властивості кольору.

Ключові ідеї теорії кольору І.-В. Гете вплинули не лише на художників, фізіологів, але й на філософів та релігійних мислителів. Зокрема П. Флоренський у

праці "Небесні знамення" переосмислює окремі положення концепції Гете у релігійно-метафізичному ключі.

Філософським базисом, що утворює провідну дослідницьку настанову дисертаційного дослідження, є феноменологічна концепція М. Мерло-Понті. В останній значна увага приділяється феномену кольору. Проблематизуючи кольоросприйняття, французький феноменолог акцентує увагу на тому, що у нашому досвіді колір-якість опосередковується кольором-функцією. Представляючи нам дещо, колір при цьому самоусувається, подібно до мови, поступається місцем тому, що виражається. Завдяки кольорам форми вираження набувають своєї повноти. Колір бере на себе онтологічну функцію. За Мерло-Понті, чуттєве переживання долає антиномічність конкретного та універсального у феномені кольору. У процесі життя людина чи група набуває досвіду переживання кольорів як конкретизацій певних смислів, чим і пояснюється деяка усталеність кольорових асоціацій.

В дисертаційному дослідженні ми дотримуємося основних постулатів екзистенціальної феноменології М. Мерло-Понті, розуміючи сприйняття як співпричетність світу, речам, Іншому, а людську поведінку як символічну. Феноменологічна інтерпретація кольору-якості як кольору-функції дозволяє мислити цей феномен в площині релігійної культури не атрибутивно, а як неусувний аспект оточуючого світу, що здатен залучити людину до відкриття інших вимірів на межі "видимого і невидимого". Кольоропереживання, таким чином, розуміється як вагома компонента цілісного досвіду людини.

В методологічному розділі розглянуті напрацювання Й. Іттена, Б. Базими, М. Серова, А. Шиманської. Вказані науковці здійснюють диференціацію та структурування властивостей і функцій кольору. На основі виокремлених та задекларованих ними властивостей і функцій кольору в дисертації розробляється власна теоретична модель функціонування кольору в релігійних культурах на трьох взаємопов'язаних структурних рівнях: вербально-текстуальному, зображувальному, практичному.

У *підрозділі 1.2 «Релігієзнавчий аспект дослідження кольору в досвіді символізуючої діяльності людини»* релігієзнавче осмислення кольору пропонується розглядати у загальному руслі гуманітарної парадигми пізнання кольору. Встановлено, що у другій половині ХХ ст. актуалізується вивчення релігії як людської реальності (а не релігії як ідеалу) в найширшому розумінні слова. У зв'язку з цим зосереджується увага на методологічних проблемах релігієзнавства та новітніх тенденціях у феноменології релігії («неофеноменологія релігії» Ж. Ваарденбурга).

Доведено можливість розгляду релігії як сфери смислів, що базується на сітці основних інтенцій. Іntenції людини, що виражаються символічно, неможливо зрозуміти безпосередньо, лише шляхом інтерпретації елементів її вираження. Наголошується, що символізуючий процес – це унікальна здатність людини на рівні свідомості і безсвідомого репрезентувати ціннісно-сміслові значення у формі, доступній чуттєвому сприйняттю. Своєрідність релігійного символізуючого процесу полягає у наділенні сакральним сенсом явищ природи і життєдіяльності людини, що

уможливило поліваріативну інтерпретацію релігійних символів. Йдеться про релігійний спосіб конструювання світу як пізнання, смислотворення і життєдіяльності, що перебувають у соціальній взаємодії. Вся інтерпретаційна робота дослідника означає прояснення екзистенціальних проблем та трансцендентних орієнтирів, що стоять за досліджуваним специфічним вираженням, яке ідентифікується як релігійне для конкретної особи/групи.

Базуючись на методологічних набутках Д. Кірюхіна, О. Сарапіна, М. Єресько, Ж. Вааденбурга, Н. Смарта, М. Пастуро, А. Голана, було розроблено комплекс методологічних прийомів для експлікації релігійних смислів в культурологічній символіці кольору. Основні етапи даного комплексу передбачають наступні дії: визначення сутності, походження кольору та базових кольорів, як це розуміється в межах конкретної релігійної культури.

Здійснюється підбір джерельної бази, що включає священні тексти й коментарі до них, богословську, літургійну та житійну літературу, апокрифи, довідники з техніки іконопису. Традиційна в межах визначеної релігійної традиції точка зору може бути доповненою філософськими та природничо-науковими теоріями кольору.

Текстуальні дані, по-можливості, порівнюються із сакральними об'єктами, предметами, зображеннями. Враховується специфіка кожного з них в плані символізму чи функціональності в даній релігійній культурі.

Базуючись на основних теоретичних постулатах чи практичних прийомах, слід актуалізувати окремі семантики інтерпретованих кольорів і кольорових компонентів та узгодити їх в єдиному смисловому полі окремого сакрального предмета, артефакта чи в одному площинному зрізі багаторівневого символу.

В залежності від функціонального рівня композиції чи рівня окремого символу буде актуалізуватися певна семантика кольору, прояснюється логіка, за якою вибудовується смислове поле та ієрархія кольорових семантик в межах композиції чи її окремого елемента.

Експліковані окремі семантики одного кольору, або одна семантика різних кольорів утворюють предметне поле для подальшого різнопланового компаративного аналізу на предмет символіки кольору різних релігійних культур чи для прояснення трансформації символіки кольорів у межах однієї релігійної культури.

Застосування даного методологічного прийому сприятиме упорядкуванню дещо хаотичного поля семантик, що притаманні кольорам у площині конкретної релігійної культури чи полісемантичності одного відтінку, що сакралізується в численних релігійних культурах. Упорядкування здійснюватиметься шляхом тимчасової фіксації релігійного значення конкретного кольору/комбінації кольорів для особи/групи в певний час в межах визначеної культури, в конкретних артефактах. У такий спосіб здійснюється реконструкція археологічних культур.

Тимчасовість фіксації вказує на те, що ми здійснюємо дане упорядкування гіпотетично, базуючись на визначеному об'ємі релігійних фактів, що розуміються як релігійні особою/спільнотою. Варто пам'ятати, що в межах єдиної культури різні феномени можуть набувати релігійного і нерелігійного значення. Сакральна і

профанна реальності не вибудовані в деяку незмінну ієрархічну структуру, а пов'язані між собою постійним процесом «сакралізації» і «профанації».

У другому розділі **«Функціональні рівні виявлення символіки кольору в релігійних культурах»** згідно виокремлених рівнів функціонування кольорового символізму та у відповідності до запропонованого комплексу методологічних прийомів змістовно висвітлюється семантика кольорів.

У *підрозділі 2.1 «Семантичне смисловантаження символіки кольору на вербально-текстуальному рівні функціонування»* розкривається символічний потенціал кольору на рівні мовної фіксації світоглядно-релігійних уявлень. На конкретних прикладах демонструється роль кольорової метафори для образно-символічного конструювання релігійних уявлень та догм. Простежується кореляція між кольороозначеннями та світоглядними настановами окремого етносу, культури.

Акцентовано увагу на амбівалентності символіки кольорів в архаїчних віруваннях. В підрозділі наголошується, що вже на рівні космологічних міфів колір активно переосмислюється в контексті релігійної онтології та антропології, у релігійних одкровеннях, сотеріології. У контрастних зіставленнях та певних кольорових комбінаціях представлені дуальна та багатоярусна картини світу.

Встановлено, що у священних текстах християн, мусульман кольороозначення мають переважно предметний характер. Абстрактні кольороназви у Біблії з'являються завдяки подальшим перекладам Святого Письма з івриту та давньогрецької. Даний факт ускладнює процес інтерпретації символіки кольору в контексті священного тексту християн.

У *підрозділі 2.2 «Колір як репрезентант релігійно-філософських концепцій давніх культур Китаю та Японії на зображувальному рівні функціонування»* висвітлюється явище релігійно-мистецького синкретизму культур Далекосхідного регіону. Було з'ясовано, що живопис входив до релігійної практики буддистських (чанських, дзенських), даоських ченців. Принципи недіяння та незавершеності, схоплення миттєвого, які реалізуються у релігійному мистецтві Давнього Китаю і Японії, тісно пов'язані з народними космологічними уявленнями та метафізичними ідеями тогочасних філософсько-релігійних напрямів і шкіл. Пейзажний сувій інтерпретується як сакральне зображення, що водночас виконує релігійні функції очищення, просвітління. Структуру живописного сувою визначають найважливіші начала – Небо і Земля (білий). Взаємодія між цими основними началами породжує п'ять першоелементів (усун), які утворюють, в свою чергу, всі речі феноменального світу – ваньйу.

Своєрідне усвідомлення атрибутів речей у давньокитайській культурі чанськими та даоськими (на відміну від конфуціанців) теоретиками сприяло розвитку монохромного живопису. Світоглядні концепції стародавньої культури Китаю, які визначалися конфуціанством, даосизмом, буддизмом, частково були засвоєні та переосмислені у культурі Японії.

Одна з визначальних рис світосприйняття японців – вираження численного посередництвом малого. У випадку з монохромним живописом вона реалізується у мінімальній кількості мазків та виключенням всіх кольорів, окрім чорного. Даний

прийом актуалізував переосмислення значимості чорного та його особливу функцію в східному живописі.

У *підрозділі 2.3 «Кольорова кодифікація буддійського вчення в іконографії»* показано, що чуттєво-образні елементи буддійського культу розглядаються як допоміжні засоби розвитку необхідних психічних якостей для здійснення медитативних практик.

З огляду на складність буддійського вчення, кольорова відзнака навіть найменших деталей танки чи мандали має символічний характер. Значимість кольору проявляється в іконографії численних ритуальних та божественних атрибутів. Психотехнічний характер ритуальної символіки, на відміну від метафізичного чи космічного її характеру в добуддійський період, зумовлений наданням більшої уваги людині, а не космосу чи богам.

Поєднання блакитного, білого, жовтого, червоного, зеленого кольорів представляють систему «великих елементів», що лежить в основі принципу структурування всієї чуттєвої реальності на фізичному, фізіологічному, психічному рівнях. Крім того, система «великих елементів» у буддійській культурі виконує комунікативну функцію. Вона виступає своєрідною кодовою мовою, що функціонує в діахронічному плані для збереження і передачі знань новим поколінням носіїв буддійської культури одного етнокультурного середовища. А в синхронічному плані сприяє процесу міжетнічного поширення буддизму в іншомовних середовищах.

Інтерпретація поєднання кольорів у будь-яких танках, мандалах здійснюється з урахуванням принаймні трьох рівнів символізму: зовнішнього (співвідноситься з космологією, астрономією, астрологією), внутрішнього (стосується тонких енергетичних систем взаємовідносин тіла та ума індивіда), езотеричного (має відношення безпосередньо до медитативної практики божества).

В іконографії буддизму ваджраяни прослідковується використання форм, зовнішності об'єктів древнього культу, народних вірувань, забобонів, зміст яких радикально переосмислюється. Первісні демони були перетворені на психічні стани, які репрезентовані на танках в образах, що зображують гнівні форми божеств.

У *підрозділі 2.4 «Маніфестація теології кольору в християнському іконописі»* розкривається смислотворчий та експресивний потенціал кольору в іконічному вимірі. Проблема символіки кольору в християнській культурі осмислюється виключно крізь призму теорії світла. Ідея "світла" як складна онтологічна, гносеологічна та містична категорія розкривається в трактатах Діонісія Ареопагіта. Діонісій дає релігійно-філософське обґрунтування доцільності образно-художнього оформлення уявлень про влаштування божественного світу, закладаючи тим самим основи християнського символізму.

Основну увагу в підрозділі зосереджено на проблемі інтерпретації символіки кольору в ісихастському іконописі. Саме цей період в історії релігійного мистецтва Русі увиразнюється глибоко-символічним розумінням феномена кольору. Потреба вираження в художньо-образних формах непростих богословських ідей спонукала до розробки складної системи кольорових символів. Її "складність" полягала не в розширенні кольорової гами, а у способі комбінації обмеженої кількості барв: червоного, пурпурового, зеленого, синього, блакитного, білого.

Монохромність виступає особливою метафоричною мовою іконописців-ісихастів. Кольоровий мінімалізм розпису співвідноситься з відмовою від багатослів'я у молитві. Поряд з ідеєю світла особливої ваги набуває поняття енергійності. Художньо-образне втілення божественних енергій в іконічному просторі здійснюється символічно через колорит одяг святого образу, а також шляхом зображення мандорл та зіркоподібних фігур різної форми. Мандорла інтерпретується як вказівка на відкритість людині божественних енергій (які репрезентуються через кольорове світло) та доступність їхнього споглядання «тілесними очима». Іконографія однотонної мандорли поступово ускладнюється. Численні багатоколірні тональні розкладки, кілька мандорл вписана одна в одну, різнотипні "сяяння Слави" у вигляді веселок - ці елементи покликані якомога детальніше передати конкретну богословську ідею. Формально-стилістичні трансформації в ісихастській іконі спонукають до поглибленої розробки сакральної символіки кольорової гами.

Продемонстровано, що технічний бік створення ікони тісно переплетений з її символічним виміром. Виготовлення іконописної основи та процес письма розглядаються як етапи переходу від п'тьми до світла. Символічним є нанесення мінеральних кристалів синіх, жовтих, червоних відтінків на шар ґрунтових фарб. Ця техніка не лише сприяла світлосяйності ікони, але й містично вказувала на присутність всіх стихій у преображеному іконічному просторі. Перераховані прийоми засвідчують справедливість тези М. Мерло-Понті про екзистенціальну вкоріненість людини у світі, феноменальний план вираження якого поєднує в собі штучно відокремлені в рефлексії площини природного і культурного.

Показано, що в християнському іконописі смислопередання через колір реалізується способом почергового накладання барв. Даний прийом символічно наслідує процес божественного творення, допомагає виразити ідеї, пов'язані з часовою протяжністю, етапною періодизацією подій, вказати на неоднорідність, багатозначність іконографічного елементу. Багатошаровість кольорових пластів в іконі демонструє ідею здійснення повноти буття. Відповідно при інтерпретації символіки кольорів в іконі спрацьовує принцип «послідовності пластів». Поряд з цим в іконописі використовується прийом зіставлення двох або більше кольорів на одній площині. Вказаний прийом дозволяє через колір відтворити логіку поєднання окремих символів та образів, представлених в іконі.

Різне прочитання значення кольорів у межах однієї композиції та стійкий інтерес науковців до розкриття кольорової складової символічного виміру ікони свідчать про внутрішні запити на відкриття нових обріїв в інтерпретації відомих сюжетів, або про прагнення "достовірного" тлумачення. З огляду на це, постає питання достатньої обґрунтованості позиції дослідника. Джерельна база поряд із самим артефактом є визначальною для інтерпретатора, вона задає напрямок руху та окреслює вихідні передумови тлумачення.

У третьому розділі «Інтерпретація символіки кольору в релігійних практиках» представлено основні аспекти і предметно розкрито своєрідність кольоровжитку в релігійних практиках.

У підрозділі 3.1 «*Екстравертивний аспект аналітики кольоровжитку в релігійних практиках*» виявлено принципи та специфіку кольоровжитку в релігійних практиках на прикладах поховальних обрядів, у співвідношенні з гендерною символікою, символікою тіла, тканин і вбрання.

Показано, що своєрідних смислових відтінків набуває інтерпретація кольору у різних видах поховань: небесне, ґрунтове, спалення, занурення тіла у воду, поховання у кам'яній печері, ритуальне поїдання неживої плоті священними тваринами і птахами. За кожним з різновидів поховань стоять уявлення про потойбіччя, притаманні певному племені, етносу.

Встановлено, що кольоровий код, застосований у поховальних обрядах, може свідчити про концепцію, згідно якої тіло має розкластися до початкових елементів, або про основний діючий першоелемент у поховальному обряді. Для інтерпретації символіки кольору слід уточнити набір першоелементів та співвідношення між кольором та певною стихією в залежності від культурного контексту.

Здійснено аналіз застосування певного кольору чи комбінації кольорів у поховальному обряді щонайменше у чотири різні способи. Колір окремих ритуальних атрибутів виступає як вказівка на приналежність до потойбічного світу чи божеств/бога, які його населяють. Колір виконує захисну функцію, яка може розумітися подвійно. Як захист небіжчика від небажаних впливів представників «іншого» світу. Як оберіг живих людей від усіх проявів феномену смерті, в тому числі, й від «повернення» покійного до світу живих. Також певним кольором може відмічатися ритуальна жертва богу/богам потойбіччя.

Колір активно фігурує в антропоморфній символіці (тіло людини та окремі його частини). Причому, актуальність антропоморфної символіки простежується в контексті архаїчних, язичницьких вірувань і в монотеїстичних релігіях та буддійській традиції. Символіка тіла в релігійній практиці і на зображувальному рівні інтерпретується при цьому як багаторівнева.

Вказано, що символіка тканин та вбрання є тісно пов'язаною з символікою тіла. Одяг є важливим культовим/емблематичним атрибутом всіх релігійних традицій. А в християнській традиції реліквії тіла часто замінюються реліквіями вбрання. У релігійній практиці символічного вжитку тканин першочергового значення набуває їх забарвлення. Дуже часто певний колір чи кольорова комбінація визначають символічний смисл елементу одягу чи тканин.

Продемонстровано, що через хроматизм ритуальної атрибутики артикулюється простір і час, виокремлюються «актори» і зони, задається ритм, розставляються акценти ритуального дійства. У такий спосіб активізуються синтаксична і ритмічна функції кольору.

Змістовно висвітлено кольорово-символічний аспект взаємовідношення принципів «чоловіче» й «жіноче» в релігійному вимірі: чергування та взаємопідкорення стихій в давньокитайській традиції; культове поєднання червоного/чоловічого (вогонь) та синього/жіночого (вода) у віруваннях окремих народів (Давні Греція і Рим, перси, росіяни та ін.); поєднання червоного/чоловічого і білого/жіночого в архаїчних віруваннях європейсько-передньозіатського регіону та

в культовій практиці шаманізму; символічне поєднання червоного/чоловічого і чорного/жіночого в китайській традиції та тощо.

У підрозділі 3.2 «*Інтровертивні прояви переживання кольору в релігійних практиках*» доведено, що наявність кольорономінацій у текстуально зафіксованих свідченнях духовидців демонструє значимість феномену кольору у переживаннях релігійних адептів, містиків та сприяє розвитку теології кольору певної релігійної традиції. На цьому рівні функціонування символіки кольору простежується її зв'язок з антропоморфними, зооморфними, мінеральними, просторовими та іншими групами символів. Кольороозначення, що зустрічаються в описах видінь, мають предметне значення. Вони є суттєвими елементами і характеристиками духовної предметності світу божественного.

Особливої ваги феномен кольору набуває на споглядальному рівні буддійської релігійної практики. Він актуалізується у різних формах інтенціоналізації (спекулятивній складовій буддійського ритуалу) - способах візуалізації подоби божества, процесі конструювання мандали, відчутті присутності різноманітних божеств у різних частинах свого тіла, практиці «думання про Будду», перебуванні тантристів у трансі (самадхі).

У йогічній медитації кожен етап відзначений окремим кольором, що певним чином орієнтує практикуючого. Важливим моментом є смислотворчий потенціал кольору, який проявляється через сполучення з формою та в принципі конструювання простору в уяві. Кольори не лише визначають емоційну атмосферу внутрішнього бачення, але й відкривають новий вимір, вони утворюють простір, де речі існують не тільки поряд, але й всередині одна одної.

Феномен кольору в буддійській традиції актуалізується у аспектах чотирьох реальностей («Чотири Бардо») цілісного людського існування: життя, вмирання і смерті, посмертний стан і народження знову. Три досвіди, які мають місце в бардо смерті, навіть номінально, відзначені кольором, - «Білизна», «Червонота», «Чорнота».

ВИСНОВКИ

Дисертаційна робота переконливо доводить справедливість тези про те, що поєднання кольору з формами, графічними символами чи сакральними предметами певної релігійної традиції утворюють стійкі асоціативні сполуки, які створюють унікальний художній образ релігійної традиції, увиразнюють її з поміж інших. Нерідко саме предметний вияв кольору в сакральному зображенні задає смисловий вектор для інтерпретації його символіки. Насичений колорит образно-символічного вираження релігійних змістів в площині матеріальної культури робить їх привабливими для сприйняття, визначаючи тим самим іміджевість релігії в соціокультурному контексті. З часом релігійні символи здатні втрачати свій сакральний флер, але кольоровий аспект уможливорює деконструкцію релігійного символу навіть нерелігійною свідомістю.

В сучасному науковому дискурсі вирізняються філософський, релігієзнавчий, богословський напрями дослідження кольору. У філософському напрямі увага концентрується на метафізичному вимірі кольоросимвола, релігієзнавчий напрям

окреслює окремі положення кольоровжитку та семантики кольоросимволів у різних релігійних традиціях, богословський напрям актуалізує конфесіоцентричне бачення кольорового аспекту релігійної символіки. Предметно розкриті теоретичні здобутки вищезгаданих напрямів наукового кольорознавчого дискурсу спонукали нас до наступних висновків.

1. Доведено, що кольоровий зріз релігійної символіки доцільно аналізувати у світлі феноменологічного потрактування кольору. Відтак, філософським базисом для осмислення феномену кольору в контексті аналізу символіки кольору в релігійних культурах стала екзистенціальна феноменологія М. Мерло-Понті. В дисертаційному дослідженні ми дотримуємося основних постулатів феноменологічної концепції М. Мерло-Понті, розуміючи сприйняття як співпричетність світу, речам, Іншому, а людську поведінку як символічну.

2. Обґрунтовано доцільність розгляду релігії як сфери смислів, що базується на сітці символічно виражених основних інтенцій. Наголошується, що символізуючий процес – це унікальна здатність людини на рівні свідомості і безсвідомого репрезентувати ціннісно-сміслові значення у формі, доступній чуттєвому сприйняттю. Висвітлено, що символічна функція кольору в релігійних культурах значною мірою обумовлена властивостями самого кольору, що зводиться врешті до характеристик окремих "кольороносіїв": явища і предмети оточуючого світу, включаючи весь спектр матеріалів для фарбувальної, ювелірної, малярської справи. Іншим визначальним фактором для символічної функції кольору є способи "бачення" предметних та безпредметних кольорів, відображені в світоглядних настановах конкретної релігійної культури. Звідси актуалізується значимість символізуючої компоненти у процесах сприйняття. Наголошується, що процеси сприйняття та вираження постають як корелятивні та як такі, що входять до цілісного простору людського досвіду.

Переконаливо доведено, що феноменологічна інтерпретація кольору утворює теоретичний базис для інтеграції та синтезу даних різних галузей знання в контексті аналітики символіки кольору в релігійних культурах. Встановлено, що релігієзнавче осмислення кольору як складова гуманітарної парадигми пізнання зосереджує увагу на смисловиражальних властивостях кольору. На основі виокремлених та задекларованих Й. Ітеном, Б. Базимою, М. Серовим, А. Шиманською властивостей і функцій кольору в дисертації розробляється теоретична модель функціонування кольору в релігійних культурах на трьох взаємопов'язаних структурних рівнях: вербально-текстуальному, зображувальному, практичному.

3. Продемонстровано, що на вербально-текстуальному рівні набувають актуальності інформативна і маркувальна функції кольору та аспект його соціальної історії. Чітко простежується, що маркувальна функція кольору репрезентована у космологічних уявленнях про структуру всесвіту. Дуальна та багатоярусна картини світу у численних міфологіях образно представлені через контрастні зіставлення та певні кольорові комбінації. Окремо акцентується увага на усній формі побутування кольороозначень. Промовляння кольорономінацій в контексті релігійних практик, як правило, пов'язане з вираженням ставлення учасників практик до явищ, подій ритуалу, медитації тощо та підкреслює емоційну залученість adeptів. Поряд з цим

вирізняється писемна фіксація кольороназв, представлена в різнопланових текстах, що утворює предметне поле для релігійної інтерпретації.

Доведено, що соціальний вимір історії будь-якого кольору вимагає звернення до історії релігії. Простежуючи історію конкретного кольору в культурі певного суспільства, ми виходимо на проблему тісного взаємовпливу практики кольоровжитку та пануючих у суспільстві релігійних уявлень. Трансформацією символічного навантаження кольорів відзначені моменти переходу від одних релігійних вірувань та уявлень до інших. Перехідні моменти в релігійному житті суспільства відзначаються принципом монохромності або ж, навпаки, - тенденцією до поліхромії. Звісно інтерпретація символічного навантаження тотожних кольорів через зміни у релігійних практиках кольоровжитку зазнає змістовної трансформації.

4. Колір активно використовується для творення художньо-образного виміру релігійних вірувань та уявлень. Встановлено, що вже сам процес підготовки тла для сакрального зображення і нанесення фарби на поверхню носить символічний характер. Прояснено, що унікальною властивістю кольору, визначальною для символічного його функціонування є здатність створювати враження просторовості на площині. В кольоровому просторі речі взаємопроникають, не руйнуючи одна одну, що дозволяє збагнути дещо, притаманне внутрішній природі форми чи її емоціональному значенню. Давньоруським іконописцям-ісихастам вдалося наочно продемонструвати вказану властивість кольору. Застосовуючи специфічні художні прийоми вони досягли ефекту "прозорості" кольору, що дозволило їм передати основи вчення про божественні енергії. Показовою є в цьому відношенні іконографія Христа "Спас у силах" різних руських шкіл XIV - XV ст.

В окремих релігійних культурах простежується табування на змішування кольорів чи зіставлення конкретних відтінків на одній площині (наприклад, християнська культура західноєвропейських країн в середньовічну добу). Інтерпретуючи релігійні зображення у певних традиціях, варто враховувати способи комбінації кольорів та їх поширене розміщення, композиційну локалізацію кольору. Теологічні ідеї в іконічному вимірі репрезентуються через смислову взаємодію семантично-навантажених кольорових шарів чи символічне змішування основних кольорів.

Численні приклади в історії окремих релігійних традицій та уявлень демонструють важливість експресії релігійних змістів через колір. Але способи кольорорепрезентації ідей у зображеннях різняться, що простежується на прикладі явищ поліхромності і монохромності. Надання переваги одному з принципів було обумовлене світоглядними настановами релігійної традиції чи конкретними доктринальними положеннями. Переважання певної кольорової комбінації чи утримання від багатокірності у релігійних зображеннях мало глибоко символічний смисл. У пейзажному живописі давніх культур Китаю, Японії особливо значимим і багатоаспектним постає чорний колір.

5. Доведено, що колір варто розглядати як суттєву екстравербальну компоненту релігійної комунікації та як вагому компоненту релігійних практик. Чітко простежується, що в соціально-культурному житті будь-якого суспільства чи групи в тому числі і в релігійній сфері постійно актуалізуються всі без виключення

семантики кольорів. Попередні асоціації, пов'язані з конкретним кольором, продовжують зберігатися явно чи латентно в культурно-історичній спадщині спільноти, цим пояснюється кумулятивний характер кольоросимволу та його потенційна багатозначність. Окремі відтінки та кольорові комбінації, що асоціюються з попередніми віруваннями, образами богів, починають набувати негативного значення. Таким чином, в межах однієї релігійної культури актуалізуються позитивні та негативні семантики одного кольору, що пояснює його неоднозначність в символічному плані.

З іншого боку, в історичному поступі релігійних традицій наявним є процес творення нових асоціативних зв'язків у кольоросприйнятті окремих осіб чи груп. За рахунок цього рівень напруги між протилежними значеннями конкретного кольору в межах однієї релігійної культури поступово послаблюється, розширюється його семантичне поле. Мовою феноменології М. Мерло-Понті, "те незбагненне, що є в кольорі, є не що інше, як короткий, категоричний спосіб дати в якомусь одному дещо - минулі видіння, майбутні видіння цілими гронами", саме тому в релігійній сфері колір часто виступає формою вираження інтенцій релігійно-налаштованої свідомості.

З'ясовано, що теорія походження кольору часто є визначальною для тлумачення релігійного змісту кольорового вираження. В дисертаційному дослідженні продемонстровано, що «основні» кольори певного етносу/культури корелюють з традиційними космологічними, релігійними уявленнями. У випадку розширення кольорового діапазону набір семантичних значень кількох кольорів, які функціонують у релігійній символіці певної культури, може розподілятися на додаткові кольори, як це простежується в західноєвропейському Середньовіччі. Триполюсна система білого, чорного і червоного, в якій білий протиставлявся червоному і чорному, була пануючою для західноєвропейських країн до середини доби Середньовіччя. Починаючи з XII ст. усталена кольорова тріада доповнюється синім, зеленим, жовтим. При цьому збереглася наступна тенденція до групування кольорів: жовтий - білий, зелений - синій - чорний, червоний. Відповідно, у літургії та іконографії спостерігається тяжіння жовтого до білого, а зеленого, синього – до чорного. Приклад зворотного процесу прослідковується в культурно-релігійному просторі Японії, де п'ятиколірна злакова комбінація ритуальної їжі поступово трансформувалася у двоколірну (червоний, білий). Принцип зведення семантики багатьох кольорів до декількох, або до одного є перехідною ланкою до принципу монохромності.

В релігійних практиках архаїки, язичництва, а згодом і в практиках монотеїстичних релігій та вчень досить часто простежується усталеність певної кольорової гами, притаманної саме конкретним видам ритуалів, переважно соціально-побутового циклу. Про вжиток червоного в похованнях різних періодів переконливо засвідчують дані археологів, етнографів.

Простежено, що з часів архаїки процес виготовлення ниток і тканин постає як особливий культурний феномен. Досить складна символіка, що розробляється навколо цього явища, тісно переплетена з найдавнішими релігійними уявленнями. Особливості культового використання тканин, вбрання попередніх релігійних

культур більшою мірою засвоюється наступними традиціями. В контексті нашої дисертаційної роботи ми фокусуємо увагу саме на кольоровому вимірі символіки тканин. Будучи невід'ємним культовим атрибутом будь-якої релігійної культури, вбрання і тканини являють ту частину емпіричної бази нашого дослідження, де проявляє себе динамічний аспект кольоросимвола. Строго визначений порядок зміни вбрання, маніпуляції із покривами та завісами з урахуванням кольорового відтінку найдрібнішої деталі одягу - все це забезпечує атмосферність ритуалу, сприяє цілісному залученню учасника дійства. На відміну від площинного рівня у сакральних зображеннях барва дещо інакше "працює" в темпорально-просторовому вимірі священнодійства. Безпредметний колір при цьому виступає на перший план, здійснюючи потужний емоційний вплив на вірян.

Реконструкція семантичного навантаження кольорів у тканинному вимірі вимагає паралельної роботи із текстами та зображеннями. Водночас аналіз особливостей використання тканин в культовій практиці багато в чому прояснює символіку іконографії завіс, покривів, одягу.

б. Продемонстровано значимість переживання кольору для "внутрішнього" життя релігійної свідомості та розвитку релігійної уяви. Присутність переживання колірності як такої в містичному досвіді, одкровеннях, видіннях, медитаціях свідчить про те, що колір не є зайвою атрибутивною ознакою сакральних явищ чи предметів. Проаналізувавши окремі описи біблейських одкровенень, ми з'ясували, що колір відіграє важливу роль у вираженні релігійного досвіду та в образному конструюванні світу божественного, «горнього». Продемонстрована значимість кольору на споглядальному рівні в контексті буддійської духовної практики. Розкрито закономірності кольорового маркування певного виду чи окремих етапів йогічної медитації.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових наукових виданнях України:

1. Матюшко О.В. Ідея амбівалентності зла в контексті психології релігії. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія №7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: Зб. наукових праць*. К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. № 19 (32). С. 51–59.

2. Матюшко О.В. Психофізіологічні засади сприйняття кольору. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія №7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: Зб. наукових праць*. К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. № 20 (33). С. 68–74.

3. Бельдій О.В. Ідея кольору в контексті феноменологічної концепції сприйняття. *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Наук. журнал*. К.: Міленіум, 2010. №4. С. 20–25.

4. Бельдій О.В. Феноменологічна версія сприйняття в межах дихотомії «тіло-дух». *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Наук. журнал*. К.: Міленіум, 2010. №3. С. 18–22.

5. Бельдій О.В. Людина як суб'єкт сприйняття у «феноменологічному полі» Моріса Мерло-Понті. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури*: [зб. наук. праць; вип. XXV]. К.: Міленіум, 2010. С. 42-49.

6. Бельдій О.В. Символіка кольору в контексті людського досвіду. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія. Збірник наукових праць*. Маріуполь, 2017. Вип. 13. С. 8-15.

Стаття в іноземному періодичному виданні:

7. Бельдій О.В. Религиозное искусство Востока сквозь призму феномена цвета. *Modern Science – Moderní věda*. Praha. Česká republika, Nemoros. 2017. № 2. С.70–80.

Опубліковані наукові праці апробаційного характеру:

8. Матюшко О.В. Значення символу в релігійних традиціях: на прикладі праць М.Еліаде. *Візуальність в умовах культурних трансформацій. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції*. Черкаси, 2009. С.44-46.

9. Матюшко О.В. Роль тіла у сприйнятті кольору (через призму феноменологічного підходу М. Мерло-Понті). *Шевченківська весна, матеріали Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції молодих вчених*. К.: Логос, 2010. Вип. VIII. С. 420–422.

10. Бельдій О.В. Культурологічна символіка кольору: релігієзнавчий аспект дослідження. *Культура і суспільство XXI століття: духовні, культурологічні, соціальні виміри: Зб. матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. конф.* К.: НАКККіМ, 2010. С. 200–202.

11. Бельдій О.В. Актуальність прекрасного та піднесеного в контексті релігійного світогляду. *Традиція і культура. Прекрасне у духовному потенціалі людства. Матеріали міжнародної наукової конференції*. К., 2010. Частина 1. С. 2-4.

12. Бельдій О.В. Цвет в религиозном искусстве: сквозь призму феноменологического подхода. *Религия. Культура. Человек: сборник научных статей*. Вып. VIII/IX/ [сост., науч. ред. А.В. Здор]; ред.кол.: Г.В. Алексеева, М.П. Арутюнян, О.П. Еланцева, А.В. Здор, В.В. Зинченко, Т.И. Липич, Л.Н. Толстова. Владивосток: Дальневост. федерал. ун-т, 2014. С. 283-286.

13. Бельдій О.В. Релігієзнавчий аспект осмислення досвіду символізуючої діяльності людини. *Національне виробництво й економіка в умовах реформування: стан і перспективи інноваційного розвитку та міжрегіональної інтеграції: зб. наук. праць міжнар. наук.-практ. конф. 28 жовтня 2016 р.* (ПДАТУ, м. Кам'янець-Подільський). Тернопіль: Крок, 2016. С. 330-331.

14. Бельдій О.В. Взаємовплив релігії та мистецтва: історико-культурний контекст. *Дискурсивний вимір сучасного мистецтва: діалог культур: зб. тез доповідей наук.-теорет. конф. з міжнар. участю*. К.: ІК НАМ України, 2016. С. 16-18.

15. Бельдій О.В. Феноменологічна версія взаємовпливу природного і культурного у мові. *Культура – текст – особистість: українські перспективи: зб. тез доповідей Всеукр. наук.-теорет. конф.* К.: ІК НАМ України, 2017. С.28-30.

16. Бельдїй О.В. Актуальність герменевтичного підходу у сучасному релігієзнавстві. *Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: матеріали звітної науково-практичної конференції викладачів, докторантів та аспірантів факультету філософської освіти і науки 15-19 травня 2017 року* / Ред. рада І.І. Дробот (голова) та ін. К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. С.84-87.

17. Бельдїй О.В. Религиоведческий аспект когнитивистской метадигмы познания цвета. *Національна філософія в глобальному світі: тези Першого білоруського філософського конгресу* / Національна академія наук Білорусі, Інститут філософії; редкол.: В. Г. Гусаков (пред.) [и др.]. Мінськ: Білоруська наука, 2017. С. 151-152.

АНОТАЦІЯ

Бельдїй О. В. Символіка кольору в релігійних культурах. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2019.

Дисертаційне дослідження відображає комплексний релігієзнавчий аналіз кольорового зрізу релігійної символіки у світлі феноменологічного потрактування кольору. Інтерпретація кольору-якості як кольору-функції в екзистенціальній феноменології М. Мерло-Понті дозволила переосмислити цей феномен в площині релігійної культури не атрибутивно, а як неусувний аспект навколишнього світу, що здатен залучити людину до відкриття інших вимірів на межі "видимого і невидимого".

З позиції феноменологічної методології прояснено світоглядні підвалини символіки кольору в релігійних культурах та здійснити експлікацію релігійних смислів в культурологічній символіці кольору. Враховуючи різноплановість форм побутування кольору в релігії, в дисертації пропонується розглядати даний феномен згідно трьох рівнів функціонування. Зовнішній план вияву кольоросимволу простежується у релігійних практиках та на зображувальному рівні. Внутрішній план функціонування кольоросимволу пов'язаний з психологічними переживаннями кольору. Своєрідною ланкою, що поєднує зовнішні прояви кольору в матеріальних релігійних артефактах та сприйняття й переживання кольору на рівні релігійної свідомості є вербально-текстуальна форма побутування кольорової символіки. Співвідношення, що виникають між цими трьома функціональними рівнями кольору в релігії, фіксуються в усній традиції і писемних пам'ятках. Подальша синхронізація даних різнопланового прояву феномену кольору в релігії сприяє всебічному вивченню символіки кольору в релігійних культурах.

У дослідженні встановлено, що самотньому колориту сакральних зображень та атрибутики окремих релігійних традицій і вірувань притаманна, в тому числі, й естетична цінність, що робить культурний простір конкретної релігії привабливим для представників інших релігій/культур. Останнє може розглядатися як один з факторів, що вплинув на посилення інтересу до герменевтики давніх

кольоросимволів у наукових колах сучасності. Поліваріативність семантики кольорів в контексті конкретних зображень, ритуалів, текстів, що постає як суперечність у світлі різногалузевих досліджень, вимагає філософського прояснення теоретичних передумов, з яких виходить конкретний інтерпретатор. Таким чином, запропоновані в дисертації теоретична модель і методологічні прийоми аналітики символіки кольору покликані сприяти узгодженню даних природничих і гуманітарних дисциплін та виступити загальним теоретичним підґрунтям для міждисциплінарного вивчення символіки кольору будь-якої релігійної культури.

Ключові слова: колір, символіка кольору, семантика кольору, релігія, релігійна культура, релігійний досвід, релігійна практика, релігійне мистецтво, феноменологія, інтерпретація, тіло, сприйняття, досвід, символ, образ, віровчення, ікона, танка.

АННОТАЦІЯ

Бельдий О.В. Символика цвета в религиозных культурах. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11 – религиоведение. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2019.

Диссертационное исследование отражает комплексный религиоведческий анализ цветового среза религиозной символики в свете феноменологической трактовки цвета. Интерпретация цвета-качества как цвета-функции в экзистенциальной феноменологии М. Мерло-Понти позволила переосмыслить этот феномен в плоскости религиозной культуры не атрибутивно, а как неустранимый аспект окружающего мира, который способен привлечь человека к открытию других измерений на грани "видимого и невидимого". Цветопереживание, таким образом, предлагается понимать как весомую компоненту целостного опыта человека.

Несмотря на то, что интерпретация цвета всегда является контекстуально обусловленной, цвет остается одним из универсальных символов человечества. Прибегая к феноменологическим исследованиям, мы стремились прояснить мировоззренческие основы символики цвета в религиозных культурах и осуществить экспликацию религиозных смыслов в культурологическом символическом цвете. Учитывая разноплановость форм бытования цвета в религии, в диссертации предлагается рассматривать данный феномен в связи с тремя уровнями функционирования. В контексте вербально-текстуального уровня функционирования цвета в религиозных культурах, на первый план выступает теория цвета, разработка которой осуществляется в рамках метафизики и теологии цвета, и цветовая метафора как составляющая вероучения в самом широком смысле слова. Изобразительный уровень функционирования цвета дает представление о хроматическом измерении визуальных образов, символов, широко представленных в сакральном искусстве отдельных религиозных культур. Аналитика функционирования цвета в религиозных практиках позволяет прояснить символику цветов в их пространственно-хронологическом взаимодействии на уровне ритуала или на уровне внутренней жизни религиозного сознания.

Диссертационная работа убедительно доказывает справедливость тезиса о том, что сочетание цвета с формами, графическими символами или сакральными предметами определенной религиозной традиции образуют устойчивые ассоциативные соединения, которые создают уникальный художественный образ религиозной традиции, подчеркивающие ее среди других. Очень часто именно предметное проявление цвета в сакральном изображении задает смысловой вектор для интерпретации его символики. Насыщенный колорит образно-символического выражения религиозных смыслов в плоскости материальной культуры делает их привлекательными для восприятия, тем самым определяя имидж религии в социокультурном контексте. Со временем религиозные символы способны терять свой сакральный флер, но цветовой аспект делает возможной деконструкцию религиозного символа даже нерелигиозным сознанием.

В тексте диссертации отмечается, что содержательная составляющая цветосимвола постязыческих религиозных культур формируется не только под влиянием религиозных представлений и догматов, но и в значительной степени обуславливается господствующими в конкретном обществе философскими идеями и практикой использования цвета: живопись, красильное и ювелирное дело, архитектура.

В исследовании акцентируется внимание на способности цвета создавать на плоскости ощущение глубины, что привлекает внимание религиозных мыслителей (П. Флоренский), мистиков (Дионисий Ареопagit, Лама Анагарика, Согьял Ринпоче), которые, прибегая к теме цвета, осмысливают проблемы самопознания, миропознания, богопознания.

В контексте исследования выяснено, что самобытности колорита сакральных изображений и атрибутики отдельных религиозных традиций и верований присуща, в том числе и эстетическая ценность, что делает культурное пространство конкретной религии привлекательным для представителей других религий/культур. Последнее может рассматриваться как один из факторов, повлиявшим на рост интереса к герменевтике древних цветосимволов в современных научных поисках. Поливариативность семантики цветов в контексте конкретных изображений, ритуалов, текстов требует философского прояснения теоретических предпосылок конкретного интерпретатора. Таким образом, предложенные в диссертации теоретическая модель и методологические приемы аналитики символики цвета призваны способствовать согласованию данных естественных и гуманитарных дисциплин и выступить общим теоретическим основанием для междисциплинарного изучения символики цвета любой религиозной культуры.

Ключевые слова: цвет, символика цвета, семантика цвета, феноменология, интерпретация, тело, восприятие, опыт, символ, образ, религия, религиозная культура, религиозный опыт, религиозная практика, религиозное искусство, вероучение, икона, танка.

SUMMARY

Beldy O. Symbolism of color in religious cultures. – Manuscript.

Thesis for degree of Candidate of Philosophy in speciality 09.00.11 – Religious Studies. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2019.

The dissertation research reflects a comprehensive religious studies analysis of the colored cut of religious symbolism in the light of the phenomenological interpretation of color. Interpretation of color-quality as a color-function in existential phenomenology M. Merlot-Ponti allowed rethinking this phenomenon in the plane of religious culture not attributively but as an irreducible aspect of the world that could attract a person to discover other dimensions on the verge of "visible and invisible." The color experiences, thus, proposes to understand as an important component of the holistic human experience.

Using phenomenological intelligence, we sought to clarify the ideological foundations of the symbolism of color in religious cultures and to exploit religious meanings in the culturological symbolism of color. Taking into account the diversity of forms of the existence of color in religion, in the dissertation it is proposed to consider this phenomenon according to three levels of functioning. The outer plan of the expression of color is traced in religious practices and at the figurative level. The internal plan for the functioning of the color symbol is associated with the psychological experiences of color. A peculiar link that combines external manifestations of color in material religious artifacts and the perception and experience of color at the level of religious consciousness is the verbal and textual form of the existence of color symbolism. The relationships that arise between these three functional levels of color in religion are recorded in the oral tradition and written monuments. Further synchronization of the diverse manifestation of the phenomenon of color in religion contributes to the comprehensive study of the symbolism of color in religious cultures.

In the context of our study, it became clear that the original color of sacred images and attributes of individual religious traditions and beliefs is inherent, including aesthetic value, which makes the cultural space of a particular religion attractive to representatives of other religions/ cultures. The latter can be considered as one of the factors that influenced the growth of interest in the hermeneutics of ancient color symbols in the scientific circles of our time. The polarity of the semantics of colors in the context of specific images, rituals, and texts, which appears as a contradiction in the light of multidisciplinary research, requires a philosophical clarification of the theoretical preconditions from which a particular interpreter comes out. Thus, the theoretical model and methodological approaches proposed by the analysts of the symbolism of color proposed in the dissertation are intended to facilitate the harmonization of the data of natural and humanitarian disciplines and to act as a general theoretical basis for the interdisciplinary study of the symbolism of the color of any religious culture.

Keywords: color, color symbolism, color semantics, religion, religious culture, religious experience, religious practice, religious art, phenomenology, interpretation, body, perception, experience, symbol, image, beliefs, icon, tank.